

fordított. Három szerző (Peter Dörfler, Franz Johannes Weinrich és Elisabeth von Schmidt-Pauli) munkája alapján állapította meg a szerző Erzsébet ábrázolásbeli különbségeit és hasonlóságait a 20. századi német irodalomban.

A könyv második tematikus blokkja az *Erzsébet és kora világa* címet viseli. E tömbben „a szerzők Erzsébet kultuszának a spirituális hátterét, a kortársak szerepét, a női szentség és misztika kritériumait körvonalazzák”. (8. p.) Ebben a fejezetben is számos színvonalas írást olvashatunk, bár úgy vélem, hogy nem közvetlenül, legfeljebb áttételesen kapcsolódnak Szent Erzsébethez és századához. Bodó Márta tanulmánya azt vizsgálja, hogy a 20. század emberének jelenthet-e Erzsébet mintaképet, illetve fejtegetései során szót ejt a szentség fogalmáról és a különböző feminizmus-értelmezésekről. Korondi Ágnes precíz filológiai elemzést nyújt tanulmányában. Misztika és életeszmény összekapcsolódását és megjelenési formáit mutatja meg Szent Bonaventura *De perfectione vitae ad sorores* című művének kora újkori magyar nyelvű fordításaiban. Szilágy Anna-Rózsika az egyetlen olyan szerző, aki e részben valóban Szent Erzsébetéről szóló 13. századi szöveget vesz górcső alá. Releváns kontextusba helyezi a dolgozatát, hiszen Szent Kinga és Szent Margit legendáit veti össze Erzsébetével. A szerző szövegválasztása viszont talán több magyarázatot igényelt volna. Nem a legkorábbi autentikus szöveget használja. Igaz ugyan, hogy például Dietrich von Apolda Erzsébet-legendája korai szövegnek számít, de nem felelkezhetünk meg a legkorábbi *Summa vitae* vagy a *Libellus de dicti quatuor ancillarum* néven ismert életrajzról, mely magyar fordításban is olvasható.

A harmadik egység a *Kultusz és ikonográfia* címet viseli, mely a „művészet- és kultusztörténeti elemzéseket foglalja egybe”. (8. p.) Az első tanulmány szerzője Nemes Kovács Ernő, aki a Szépművészeti Múzeumban őrzött és éppen általa restaurált Erzsébet ereklyetartó szobrot elemzi, többéves interdiszciplináris kutatási eredményeit összegezve. Bizonyos vagyok abban, hogy e dolgozat, s főleg a szöveg végén feltett izgalmas kérdés újabb művészettörténeti kutatásokat fog ösztönözni: „Különös módját választották az ereklye elhelyezésének, ugyanis az ereklyetartó szobrok és kegytárnyak elsődleges szerepe megmutatni, kiemelni, díszíteni az ereklyét. A Szépművészeti Múzeum szobra ezzel ellentétben elrejtje az emberi csontot. Kiknek és miért volt érdeke elrejtetni azokat?” (158. p.)

Prokopp Mária *Szent Erzsébet ábrázolásának főbb típusai a középkorban* című munkájában az ikonográfiai típusokat és ezeknek az elemzéseit mutatja be. Szemléletes érveléssel hangsúlyozza a szerző a Magyar Királyság fontosságát a szent kultuszában.

A negyedik blokk címe: *Recepciók és értelmezéstörténetek*. Az itt szereplő tanulmányok középpontjában a népi kultúra szövegei és értelmezései, az intézményes szeretetszolgálat történeti alakulása, valamint az „irgalmassági cselekedetek időszzerű szociálpolitikai kontextusának a kirajzolása” (8. p.) áll. E blokk írásai közül az egyik legfontosabbnak Magyar Zoltán *Népmondák Árpád-házi Szent Erzsébetéről* című munkáját tartom. Elemzésében precízen végigveszi a Szent Erzsébetéről szóló magyar népmondákat, és jut arra a következtetésre, hogy a magyarországi Erzsébet-mondák „mindössze néhány típusra korlátozódnak”. (197. p.) Ennek

körül népi kultusz alakulhatott volna ki. A szerző egyedüli kivételként a sárospataki hagyománykört említi. Ez a tradíció valószínűleg már a 15. században is létezett, Laskai Osvát is ebből meríthetett. Az adatok hiánya miatt azonban Magyar ezt csak hipotézisként írja. „Mindenesetre tény, hogy a 19. század óta újra fel-felbukkan Sárospatakon néhány olyan folklórelem, amely ottani születésére reflektál (tárgyi emlékek, megkeresztelésnek a helye).” (197)

A kötet *Erzsébet példája: mai gyakorlatok* című zárófejezete a csíksomlyói konferencia irodalmi műhelyének alapszövegét, valamint a találkozó részét képező egyházzenei áhítat anyagát tartalmazza, magyarázatokkal együtt. A kötet végén rövid biográfiai összefoglalókat olvashatunk a szerzőkről. Az egyes tanulmányokat illusztráló, jó minőségű színes képek teszik teljessé a kiadványt. Hiányzik viszont a kötetből egy összesített bibliográfia, amely a témával foglalkozó kutatók és az elmélyülni vágyók számára eligazítást, segítséget jelenthetne.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a konferenciakötetben sokoldalú, magas színvonalú munkák kapnak helyet. A könyv nagymértékben hozzájárul a Szent Erzsébet-év tudományos eredményeinek megismertetéséhez.

(ism.: Szamkó Eszter)

Maczák Ibolya: Elorzott szavak. Szövegalkotás 17–18. századi prédikációkban

H.n. [Szigetmonostor], WZ Könyvek, é.n. [2010.] (A források tükrében) 202 p.

Prédikációkutatással az 1970-es évek óta foglalkoznak szisztematikusan Magyarországon, az irodalomtörténet-írás ekkor kezdte egyre aktívabban és rendszeresebben vizsgálni az egyházi irodalom műfajait. A prédikációhoz mint műfajhoz és szöveghez többféle nézőpontból lehet közelíteni. Maczák Ibolya 2010-ben megjelent monográfiája azon munkák közé tartozik, melyek a prédikációs szövegek jellemző szövegalkotási eljárásának a *kompilációt* tekintik. A szerző összetett, a szövegek aprólékos elemzését is lehetővé tévő rendszert hozott létre abból a célból, hogy 17–18. századi prédikációkat a szakirodalomban *összeszerkesztésként* értelmezett *kompiláció* fogalomkészletének segítségével tudjon bemutatni. Maczák Ibolya értelmezésében *kompilációnak* számít az a folyamat, amely egy vagy több szövegből újabb szöveget hoz létre, illetve az a szöveg is, amely e szerkesztésmód által jött létre (10–12. p.).

Ez egyszerű kiindulási alapnak tűnik, azonban *kompilált szöveg* és *kompiláció* között a viszony ennél bonyolultabb. Az, ami a 17–18. században (és korábban is) bevett szövegalkotási eljárás volt, az eredetiség újszerű, 18–19. századi (és azutáni) értelmezésével plagizációnak tűnhet. Akár erre a kettősségre való utalásként is értelmezhető a címválasztás: *Elorzott szavak*. Mintha eltulajdonított szellemi termékek jogos vagy jogtalan tulajdonosai lepleződnének le: „a források tükrében” (ahogyan a borító jobb alsó sarkában olvasható, ám máshol fel nem tüntetett szerzői adatok).

rabeli elméleti munkákat is jelentenek, melyek figyelembe vételével kitűnik, hogy a kompiláció nemcsak szövegszerkesztési eljárás, hanem idézőtechnikaként is értelmezhető és értelmezendő. Idézőjelbe kerül tehát jogosság és jogtalanság, elorzás, eltulajdonítás és lelepleződés, bár ez utóbbi egyetlen, de annál jelentősebb oknál fogva mégsem veszti érvényét: a könyv szerzője olyan hitszónokok szövegeit vizsgálta, akiknek még a neve is ismeretlenül cseng, hiszen ritkán fordulnak elő az irodalomtörténet-írásban. Maczák Ibolya azonban őket és prédikációikat is leleplezte, felfedezte.

Nem csupán ebben áll azonban a monográfia érdeme: Maczák Ibolya nagy mennyiségű adaton alapuló elemzést végzett arra a felismerésre támaszkodva, hogy bár a prédikációszerzők többé-kevésbé ugyanazokhoz a forrásokhoz jutottak hozzá,¹ mégis érdemes minden szerzőnél a hivatkozott szövegek eredetijét is megvizsgálni, hiszen azáltal, hogy látható, melyik hitszónok mit tartott idézésre érdemesnek, és azt hogyan emelte be saját szövegébe, a prédikációszerzés technikájának egyéni változatai is megfigyelhetők.²

A Bevezetésben a szerző megnevezi elemzési szempontjait. Ezek alkotják azt a bonyolult rendszert, mely képes bemutatni és jellemezni a kompilációs technikák működését a prédikációk *dispositió*jában. (10–12. p.) Az első lépés az adott szöveg forrásának, forrásainak azonosítása (12–13. p.), ezt követi a források műfajának megállapítása. Szükséges megvizsgálni azt is, milyen szövegproduktions technikával dolgozott a kompilátor a prédikáció tartalmát illetően: a prédikációszerzőnek lehetősége van arra, hogy részeket hagyjon ki a forrásszövegből, tömörítse vagy bővítse, átfogalmazza vagy átdolgozza azt – bár Maczák Ibolya megjegyzi, hogy ez a kategorizálás meglehetősen bizonytalan, hiszen egy új forrás megjelenésével felborulhat az addigi rendszer.

Sokkal kisebb ebből a szempontból a kockázata annak a módszernek, melyet a könyv szerzője használ: táblázatban helyezi el a tartalmilag párhuzamos idézetpárokat, az egyezéseket felkövér betűtípussal emeli ki, ezek alapján regisztrálja, hogy a kompilátor szűkítette vagy bővítette a forrásművet (13–15). Hasonló párhuzamos elrendezéssel vizsgálja a szerkezeti párhuzamokat forrás és kompiláció között, és a gráfelmélet eredményeit felhasználó ágrajzokat is készít. Nem egyértelmű azonban, hogy ezek a táblázatok és ágrajzok részleteikben is egyformán hasznosak-e mindenkinek: a szerzőnek, aki ezek segítségével dokumentálja az elvégzett aprólékos filológusi munkát, illetve az olvasónak, aki a munka eredményét látja. Az viszont kétségtelen, hogy ahhoz az adatközpontú elemzéshez, melyet Maczák Ibolya ebben a könyvében végez, jól illenek. (15–16. p.)

Jól áttekinthető az is, ahogyan Maczák a kompilált prédikációk átvételeinek rendszerét rögzíti: az átvétel helyének lap- és sorszámát, illetve a forrásszöveg vonatkozó részének hasonló adatait a szerző táblázatban közli (17. p.). Az átvételek jellemzésében már a helymeghatározás is sokat segít, hiszen azonnal láthatóvá válik, mekkora részt vett át a kompilátor, és mi-

¹ A Biblia szövege mellett florilégiumok, kompendiumok, konkordanciák, középkori szövegek, reneszánsz és kortárs irodalmi anyagok alkották azt a szövegbázist, amely-

ilyen elvek szerint válogathatott, hol helyezte el saját szövegében az átvételt (17–20. p.).

Ezek a megfontolások vezetnek a könyv következő fejezetéhez: *Szövegátvétel, kompilálás és excerpálás a 17–18. században*. Tehát az átvétel pusztán adatelvű jellemzésével információ nyerhető arról, hogyan készítette el a szövegét a hitszónok, mi az, amit saját képességeivel tett hozzá a kiválasztott forrásokhoz vagy forrásokhoz, természetesen mindig szem előtt tartva egyrészt az ókori eredetű imitációs elvhez társuló értékítéletet,³ másrészt a kötelező óvatosságot: azt lehet prédikációba foglalni, amit mások már – régiségénél fogva – többször leírtak, ezáltal szentesítettek (27. p.). Igen érdekes az, amit Maczák Ibolya ezekkel kapcsolatban a prédikációs kötetek előszaváról és a *minutió*ról megfogalmaz: az alázatossági formulák kapcsolják a korábbi szöveg hagyományhoz az új prédikációt (26–28. p.).

Az *Elemzések* című fejezetben Maczák Ibolya huszonhárom prédikációt vesz sorra. Minden prédikációelemzést címmel lát el, olyannal, mely jól eltalált, lényegre törő, tömören előrevetíti, összefoglalja azokat a lényeges következtetéseket, melyeket a szövegek filológiai adatokra támaszkodó vizsgálatával le lehet vonni.

Mindjárt az első igen jó választás, különleges példa az egyébként nem túl gyakori felekezeti közti kompilációra: a protestáns Tyukodi Márton kompilálta a katolikus Káldi György beszédét. Adódik az izgalmas kérdés: más-ként kompilál-e egy protestáns hitszónok, mint egy katolikus? A kérdésre adott válasz óvatos, de visszafogottságában is érdekes: Tyukodi logikus rendbe illesztette Káldi gyönyörködtető példáit. Ebben az elemzésben a táblázatok, sztemmák és ágrajzok egyértelműen hasznosak az olvasó számára is, áttekinthetőséggel könnyen elfogadható Maczák érvelése (41. p.).

Illyés András Pázmány Péter Szent Márton-prédikációjából készített három Szent László-prédikációt. Ennél a szövegnél felfedezhető Maczák állásfoglalása arról, hogy a kompiláció szempontjából milyen a jó és milyen a rossz prédikáció, hiszen Lukácsy Sándorra hivatkozva kiemeli, más dolog kompilálni, és más lemásolni egy egész beszédet, majd saját név alatt megjelentetni (53. p.). Mert bár Illyés tudatos szerkesztői munkát végzett – helyenként sorokat hagyott ki a forrásból, másként fordította a Pázmány által használt antik forrásokat, szűkítette, tömörítette, egyszerűsítette az eredeti szöveget –, mégsem mondható el, hogy új minőséget hozott volna létre, kompilációs módszere így kevésbé értékesnek tekinthető. Valószínűleg a prédikálásra való felkészülés során használható segédanyagot akarta Illyés a beszédeivel bővíteni (63. p.).

Kelemen Didáknak az ítélet jeleiről szóló prédikációja azért különleges, mert olyan forrást használ, melyre korábban nem találtak hivatkozást: Lépes Bálint kétkötetes, enciklopédia-jellegű művében a négy végző dologról elmélkedő szövegek találhatók, melyeket a szerző egyenként valószínűleg prédikációnak szánt (115. p.). Ezeket használja fel Kelemen Didák, Maczák Ibolya indoklása szerint azért, mert a Lépes-szövegek logikus felépítésűek, kronologikusak, szerkezetük egyszerű, követhető, mert a megértést a tipográfiai megoldások is segítik (116. p.). Ahogyan azt Maczák Ibolya

³ Eszerint az utánzás elsőbbrendű az új találmányokkal szemben, ez lehet a kompiláció

a prédikációelemzés címében is jelzi, Kelemen Didák „szakirodalmi” jellegű szöveget hozott létre halálról, ítéletről, pokolról, mennyországról: a hívek minél szélesebb körű „tájékoztatására”. (117. p.)

Érdekes az az elemzés is, melyben a szerző Alexovics Vazul és Verseghy Ferenc prédikációs gyakorlatát hasonlítja össze. Teheti ezt azért, mert mindketten azonos helyen, azonos időben, azonos szerzetesrendhez tartozóként teljesítettek szolgálatot. A kérdés az, hogyan jelenik meg Alexovics prédikációs gyakorlatában a konzervativizmus, Verseghyében pedig a liberalizmus. Forrásul prédikációs kötetek szolgálnak. Ezek alapján elmondható, hogy Verseghy téma szerint válogatott, a felvilágosodáshoz leginkább kapcsolódó műveit szerkesztette egy kötetbe, míg Alexovics gyakorlati szempontokat vett figyelembe, amikor az egyes ünnepekhez társított témában megfelelő prédikációt (138–140. p.). Mivel mindkettejüktől maradt fenn Szent István első vértanú ünnepére írt beszéd, Maczák Ibolya ezeket hasonlítja össze. Az összevetésből világossá válik, hogy a két szerző akár kompilációjának stílusos jegyei alapján is megkülönböztethető: míg Alexovics arra törekedett, hogy a felhasznált forrásanyagot (itt: Pázmány prédikációját) minél pontosabban vegye át, így kapcsolódjon minél szervesebben a hagyományhoz, addig Verseghy az egyéni invenciót tartotta fontosnak, és az átvett idézeteket átfogalmazva építette be a szövegébe (145. p.). Az irodalomtörténetből ismert konfliktust, kettejük rossz viszonyát érdekesen árnyalja az, hogy – talán eltérő egyéniségükből következően – mindketten másként viszonyultak hagyományhoz, szövegalkotáshoz, kompilációhoz.

Stankovátsi Leopold prédikációja szintén Pázmány Péter szövegét kompilálja. Szövegalkotási eljárásának különlegessége, hogy egy-két átvett mondat után más forrásból vagy egyéni invencióból származó részt illesztett be, de az átvételek sorrendje megegyezik az eredetivel. (150–152. p.) Ennek a szerkesztési módnak az a következménye, hogy míg Pázmány beszédének szerkezete fatopológiával ábrázolható, addig Stankovátsié csilagtopológiával. Vagyis az előbbi esetben a szerző lépésről lépésre, színtről színtre halad, az utóbbiban pedig egy központi elem tartja össze logikailag a szöveget (155. p.). Tehát Stankovátsi ugyan változatlanul öröklötte meg azokat az érveket, melyek arról szólnak, hogy miért viseli el az Isten az eretnekséget, az elrendezést azonban már nem tartja meg, hanem egyszerűsíti.

Egyed Joákim prédikációjának érdekessége, hogy Szent Péter és Szent Pál ünnepére készült, de csupán Szent Péterről ejt szót – időhiány miatt. A forrás ebben az esetben is Pázmány Péter beszéde, Egyed Pázmányhoz hasonlóan hangsúlyozza, kiről, miről nem lesz szó a beszédben: Szent Pálról, Szent Péter engedelmességéről és alázatosságáról (159. p.). Összehasonlítva Pázmány prédikációjának propozíciójával, világossá válik, hogy Egyed elolvashatta azt, majd kiválasztotta belőle, mi az, amit ő is fel tud használni, innentől kezdve pedig mind a szerkesztést, mind a megszövegézést illetően önállóan dolgozott, mindössze „kezdeti segítségre” volt szüksége (160–161. p.).

Maczák Ibolya kutatásai fontos tanulságát fogalmazza meg a könyv Összegzésében: „A szövegalkotás kompilációs, excerpálást érvényesítő formája tehát – a »műfajából« adódó kötöttségei ellenére – számtalan

invenciónak. Több esetben figyelhető meg ugyanis, hogy az átvételeket új szerkezetben, a prédikáció más helyén, módosítva – például tömörítve, bővítve – szerepeltette a kompilátor.” A prédikációs szövegek ilyen elemzése további új megközelítési módokat, kutatási irányokat jelölhet ki. Az egyikre Maczák Ibolya is tett utalást, igaz, csak lábjegyzetben: ez pedig az intertextualitás elméletei felől való megközelítés (12. p.). A kompilációra mint szövegeket szervező erőre tekintve ugyanis vizsgálható a prédikációk szövegközi létmódja. Ebben a létmódban az Istenről szóló szövegek nemcsak a közös téma, hanem az idézési mód sajátosságai és annak következményei által kapcsolódnak össze, így alkotnak bonyolult hálót. Elmondható tehát, hogy az irodalmi műalkotásokhoz hasonlóan a kora újkori prédikáció is olyan dinamikus változó megnyilvánulásként tekinthető, amely beleilleszkedik az irodalmi formák folytonos kommunikációjába⁴ azáltal, hogy létrehozója egyrészt küzd Isten kimondhatatlanságának problematikájával, mely egyszerre vonzza és el is rettentí,⁵ másrészt felelősséget vállal egy közösségért, melyet irányít, az üdvösség felé vezet, végül pedig próbálja kifejezni önmagát, és megérteni a világot, amelyben él.

(ism.: Ivancsó Mária)

⁴ Vö. MERCS ISTVÁN: „...az oktatásnak nem földinek, nem hiuságosnak &c. kell lenni...”: Írásértelmezés és retorika a késő barokk prédikációirodalomban. (Doktori – PhD – disszertáció. Debreceni Egyetem Irodalomtudományok Doktori Iskola.) Debrecen,